

УДК 336.14:330.341.1

JEL B52, E62, H61

Вплив інституціонального порядку на функціонування бюджетної системи: теоретичний аналіз

Юхименко П. І.¹ , Батажок С. Г.¹ , Якимюк Ю. П.²

¹ Білоцерківський національний аграрний університет

² Білоцерківський інститут економіки та управління ВНЗ університет «Україна»

E-mail: Юхименко П.І. p0504684000@gmail.com; Батажок С.Г. batazhok@ukr.net;
Якимюк Ю. П. Yuliiayakymuk@gmail.com

Юхименко П. І., Батажок С. Г., Якимюк Ю. П. Вплив інституціонального порядку на функціонування бюджетної системи: теоретичний аналіз. Економіка та управління АПК. 2026. № 1. С. 22–45.

Yukhimenko P., Batazhok S., Yakymyuk Y. The influence of institutional order on the functioning of the budget system: theoretical analysis. AIC Economics and Management. 2026. № 1. PP. 22–45.

Рукопис отримано: 03.03.2026 р.

Прийнято: 17.03.2026 р.

Затверджено до друку: 19.05.2026 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2026-205-1-22-45

ISSN 2310-9262

Метою статті є вдосконалення теоретичних засад і наукове обґрунтування підходів до підвищення ефективності функціонування бюджетної системи на основі якісного інституційного забезпечення. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю модернізації управління державними фінансами в умовах динамічних макроекономічних трансформацій. Особливу увагу в роботі приділено комплексному впливу досконалого інституціонального порядку на стабільність, прозорість та результативність бюджетного процесу. Уточнено сутність інституціонального середовища та визначено його ключові сильні сторони в контексті оптимізації розподілу бюджетних ресурсів.

У процесі дослідження системно виявлено та класифіковано чинники виникнення інституціональних деформацій у бюджетній системі, які обмежують її потенціал. На основі цього обґрунтовано перспективні напрями інституціоналізації фінансового контролю. Доведено, що такий контроль у сучасному інституціональному середовищі має виступати не просто інструментом нагляду, а оновленим регуляторним елементом управління та дієвим механізмом зворотного зв'язку. Особливе місце в роботі посідає аналіз трансакційних витрат; авторами графічно та теоретично показано їхню пряму залежність від способу організації бюджетної системи та рівня досконалості чинного інституціонального порядку.

Методологічною основою дослідження стали системний та еволюційний підходи, застосування яких дозволило розглянути трансформацію інституційного середовища як цілісний, історично обумовлений процес із власними внутрішніми зв'язками, залежностями та унікальною логікою розвитку. Наукова новизна роботи полягає у системному розкритті інституціонального порядку, визначенні механізмів його впливу на ефективність використання бюджетних коштів, а також у формуванні нової парадигми інституціонального забезпечення фінансової системи.

За результатами дослідження зроблено висновок, що взаємодія між суспільством, державою та фінансовими інститутами базується на динамічній системі інституціональних обмежень, які й визначають «правила гри» у бюджетній сфері. Аргументовано, що інститути є фундаментальним базисом для розуміння того, як фінансова політика впливає на довгостроковий економічний

розвиток (або стагнацію) та загальний рівень добробуту населення. Доведено, що в довгостроковій перспективі стабільність бюджетної системи прямо залежить від зрілості інституціонального порядку та здатності інститутів адаптуватися до глобальних викликів.

Ключові слова: інститути бюджетної системи, інституціональний порядок, бюджетний процес, інституціональне середовище, бюджет, бюджетна система, інституціональна теорія.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. В умовах отримання незалежності Україна активно розпочала трансформацію структури всієї економічної системи. Головною проблемою перехідного періоду до ринку стало формування нового інституціонального порядку. Розвиток цього процесу гальмувався через повільну адаптацію ринкових інститутів до реальних умов, незадовільну модернізацію старих управлінських структур та їхній конфлікт із традиційними нормами суспільства. Проте основним деструктивним фактором стала відсутність державної стратегії та комплексного бачення того, як реформувати фінансово-економічну систему з урахуванням національної специфіки, на чому наголошували ще представники Київської школи політичної економіки [1].

У новому економічному середовищі державний бюджет залишається одним із ключових інструментів регулювання, активації та стимулювання ринкових процесів. Саме тому розбудова інституціонального порядку національної бюджетної системи є фундаментальною проблемою, яка має вагоме теоретичне й практичне значення в умовах поглиблення децентралізації та комплексного реформування всієї економічної системи України.

Різні аспекти взаємозв'язку та взаємодії інституціонального порядку й фінансово-економічних відносин висвітлювали такі відомі вчені-інституціоналісти, як Д. Аджемоглу й Дж. Робінсон [2], О. Вільямсон [3, 4], Д. Норт, Дж. Волліс, С. Вебб і Б. Вайнгаст [5], М. Олсон [6, 7], Е. Остром [8], Т. Пікетті [9], Е. Райнерт [10], Н. Фергюсон [11] та ін. Серед українських дослідників вагомий внесок у розвиток інституціональної теорії - А. Чухно [12] та А. Гриценко [13]. Аналізу основних проблем і недоліків інститутів бюджетної архітектури присвячено праці В. Бодаковського та О. Морозюка [14].

Напрями й обсяги впливу повномасштабного російського вторгнення на бюджетну систему України, зокрема на структуру доходів і видатків, зростання дефіциту й державного боргу, трансформацію законодавства

та зниження фінансової спроможності регіонів, дослідили Т. Буй та О. Прімерова [15]. Окремі аспекти цієї проблематики частково проаналізовано З. Залужною, яка дослідила інституційний вплив держави на ефективність функціонування механізму бюджетування органів державної влади [16]. Особливості інституційної спроможності органів влади та місцевого самоврядування в Україні, її динаміку та детермінованість соціально-економічними й суспільно-політичними процесами, зокрема в умовах російської військової агресії, ґрунтовно розглянуто у колективній монографії під керівництвом Г. Зеленько [17].

Питання якісного рівня інституційних засад державного фінансового контролю з урахуванням зарубіжного досвіду аналізує К. Гунько [18]. Проблематику підвищення ефективності архітектури бюджетної системи на основі якісного інституційного забезпечення відображено у працях І. Роговського, Н. Резнік та Н. Осадчук [19]. С. В. Онищенко, А. Ю. Бережна та О. М. Філонич зосереджують увагу на теоретичних підходах до формування бюджетного механізму як форми практичної реалізації бюджетної політики [20]. Своєю чергою, Г. О. Скрипник та В. В. Черненко розкривають результати діяльності інститутів Державної аудиторської служби України за 2021–2023 роки [21].

Проте, попри наявність ґрунтовних напрацювань у сферах інституціональної теорії та бюджетного менеджменту, поза увагою дослідників залишається комплексне теоретичне осмислення структури інституціонального порядку як цілісної системи регуляторних обмежень. Зокрема, потребує глибшого вивчення механізм взаємодії формальних фінансових інститутів із неформальними суспільними нормами в умовах децентралізації та воєнних викликів, що обумовлює необхідність переосмислення концепції інституціонального забезпечення державних фінансів.

Враховуючи викладене, ми концентруємо увагу на дослідженні впливу інституціонального порядку та зрілості бюджетної

структури на фінансову децентралізацію в Україні, що є особливо актуальним у контексті посилення ролі публічних інститутів на різних рівнях управління.

Мета дослідження. Метою є вдосконалення теоретико-методологічних засад та обґрунтування наукових підходів до підвищення ефективності функціонування бюджетної системи України на основі формування якісного й зрілого інституціонального порядку.

Матеріал і методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження виступають фундаментальні положення сучасної економічної теорії, ключові концепції класичного та нового інституціоналізму, а також наукові праці провідних вітчизняних і зарубіжних учених у сфері управління державними фінансами та бюджетного менеджменту.

Інформаційною та матеріальною базою роботи слугували нормативно-правові акти України (зокрема Бюджетний кодекс України), аналітичні звіти Рахункової палати України та Державної аудиторської служби України за 2021–2023 рр., а також концептуальні засади формування фінансової системи в умовах децентралізації та воєнних викликів.

Для досягнення поставленої мети та розв'язання визначених завдань у статті використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, що ґрунтуються на об'єктивному та системному підходах, а саме: системний та еволюційний підходи застосовано для розгляду нового інституційного середовища як цілісної, динамічної та історично обумовленої системи з її внутрішніми зв'язками, залежностями й унікальною логікою розвитку; метод наукової абстракції, індукції та дедукції використано для поглиблення сутнісного розуміння базових дефініцій дослідження («інституціональний порядок», «бюджетна архітектура», «інституціональні обмеження») та теоретичного узагальнення причинно-наслідкових зв'язків; структурно-функціональний аналіз слугував інструментом для розкриття внутрішньої будови інституціонального порядку бюджетної системи, оцінки взаємодії її елементів (формальних і неформальних інститутів) та визначення їхньої ролі у забезпеченні макроекономічної стабільності; метод порівняльного аналізу застосовано під час вивчення наукових підходів Київської школи політичної економіки та сучасних світових теорій інституціоналізму з метою виявлення чинників інституціональних деформацій бюджетної системи; графічний та модельно-

теоретичний методи використано для наочного відображення й теоретичного обґрунтування залежності рівня трансакційних витрат від способу організації бюджетної структури та зрілості інституціонального порядку.

Логічна послідовність застосування зазначених методів дозволила забезпечити комплексність дослідження, сформулювати авторські висновки щодо мінімізації інституціональних деформацій та обґрунтувати перспективні напрями інституціоналізації фінансового контролю.

Результати дослідження. Інтеграція у нове економічне середовище глобалізованої фінансової системи вимагає модернізації традиційних та розбудови інноваційних підходів до реформування вітчизняної бюджетної сфери на коротко- й середньострокову перспективу. Цей процес має враховувати динаміку світових фінансових трендів, адже трансформація національної бюджетної структури нерозривно пов'язана з удосконаленням усієї системи управління публічними фінансами. З позиції інституціональної теорії, яка, за оцінками Дж. Ходжсона, із середини 1970-х років посіла визначальне місце в економічній та фінансовій науках [22], структура бюджетної системи розглядається як сукупність інститутів упорядкування, координації та узгодження фінансових потоків, спрямована на зниження трансакційних витрат у бюджетному процесі. Сформований досконалий інституціональний порядок забезпечує кожній ланці бюджетної системи безперервність фінансування для виконання функцій публічної влади на різних рівнях, а також активізує можливості для нарошування обсягів цих коштів.

Серед найвагоміших трансакційних витрат у фінансовій сфері О. Вільямсон виділяє витрати на управління [23]. У контексті бюджетної структури вони охоплюють три основні спрямування: зовнішнє – витрати на специфікацію прав на доходи кожної ланки системи, збір інформації, контроль та міжрівневу координацію; внутрішнє – витрати, пов'язані з опортунізмом учасників бюджетного процесу (зокрема, витрати на моніторинг та витрати впливу); соціальне – витрати на адаптацію національної бюджетної системи до нового інституціонального порядку в умовах модернізації управлінських механізмів (запровадження програмно-цільового методу, бюджетування, орієнтованого на результат, фінансової децентралізації та інструментів е-урядування). Усі вони сукупно формують витрати на розроблення, впровадження інституційних засад, реалізацію бюджетного

механізму та здійснення державного фінансового контролю й примусу до виконання встановлених правил.

У новому інституціональному середовищі трансакційні витрати є об'єктивно зумовленими й неоднорідними за своєю природою. Вони виступають своєрідними індикаторами, величина яких відображає рівень ефективності національної бюджетної структури та досконалість її інституціонального порядку. З погляду інституціональної теорії, проблему трансакційних витрат у бюджетній сфері слід розглядати через призму оптимізації, а не мінімізації, оскільки надмірне їх скорочення може деструктивно вплинути на розвиток системи.

Зокрема, в умовах цифровізації та розвитку інформаційного суспільства штучне й необгрунтоване зниження витрат на збирання фінансових даних на низових ланках може спричинити ухвалення хибних управлінських рішень через дію поведінкових чинників [24, с. 560]. Так само ірраціональне урізання організаційних витрат загрожує послабленням комунікації між елементами бюджетної системи. Окрім того, згорання фінансування процесів координації та субординації неминуче зумовить розбалансування функцій інституціональних структур, послаблення контролю за використанням бюджетних коштів і, як наслідок, зростання опортунізму з боку розпорядників. Варто враховувати, що впровадження нових інструментів фінансового контролю завжди зумовлене трансформаціями інституційного середовища, які безпосередньо впливають на поведінкові звички державної бюрократії [25].

Щодо сутності інституціональної архітектури національної бюджетної системи, її необхідно розглядати як соціальну структуру. Вона охоплює систему правил (інститутів) та суб'єктів, які, за визначенням Е. Фуруботна і Р. Ріхтера, створюють і застосовують ці правила у бюджетному процесі [26, 27]. У широкому розумінні інститути цієї архітектури відображають сукупність економічних відносин, які регулюються формальними та неформальними обмеженнями. Їхня дія спрямована на перерозподіл фінансових потоків та залучення інвестицій. Для цих інститутів характерні взаємодоповнюваність і взаємозалежність, що виражаються не просто у вигляді сформованих інституціональним порядком «правил гри», а в суспільній організації функціональних відносин між усіма учасниками бюджетного процесу.

Поява таких інститутів зумовлює не обмеження діяльності, а підвищення її визначеності завдяки розширенню свободи дій у заданих правових межах, що спираються на соціально допустимі моделі поведінки та культуру управління [28]. Водночас інституціональне середовище окреслює межі обмежень, усередині яких учасники бюджетного процесу є вільними у реалізації власних економічних інтересів. Важливість місії інститутів полягає в забезпеченні стратегічного цілепокладання, оскільки ефективний менеджмент бюджетного процесу є основою раціонального використання обмежених державних ресурсів [29].

Попри різноманітність організаційних форм, інститутам бюджетної системи притаманні такі загальні ознаки:

функціонування будь-якого бюджетного інституту, що є результатом соціалізації. Без суспільного схвалення навіть закріпленої нормативно (наприклад, Бюджетним кодексом України) інститут не зможе повноцінно виконувати свої функції (зокрема, податковий тиск призводить до тінізації економіки та ухилення від сплати податків, що нівелює формальні правила);

кожен інститут бюджетної системи безпосередньо пов'язаний із легітимізацією бюджетного процесу, що дозволяє гарантувати фінансову безпеку держави та забезпечувати фінансування її кваліфікованих функцій;

у загальній структурі інститутів кожен елемент виступає водночас простором існування та підґрунтям для формування й розподілу бюджетних ресурсів, необхідних для задоволення суспільних потреб;

змістовне функціонування інститутів відображає не лише формальні вимоги інституціонального порядку, а й ступінь освоєння цих правил учасниками бюджетного процесу. На практиці вони трансформуються у правові норми, традиції, неформальні обмеження та культурні стереотипи.

Зазначена взаємопов'язаність і взаємозалежність у структурі інститутів відображає специфіку бюджетного процесу, який характеризується переплетінням природно-соціальних факторів та нормативних вимог, тобто, інституціонального порядку та інституціонального середовища (формального й неформального впливів). Теоретики інституціоналізму виділяють ключові інституційні межі елементів бюджетної системи, що мають універсальний характер [30]. Водночас як у макро-, так і в мікроаналітичному підходах базовою одиницею аналізу слугують трансакції між ланками бюджетної системи.

За визначенням Дж. Коммонса, «трансакція» виступає найменшою одиницею виміру ефективності бюджетної структури на рівні інституціональних організаційних структур у бюджетному процесі [31]. Вона виникає тоді, коли формування та використання фінансових ресурсів перетинає межі суміжного бюджетування або суміжних технологічних процесів.

З огляду на це, досконалість структури бюджетної системи є не просто результатом дії технології бюджетного процесу, а явищем, покликаним гармонізувати відносини між її ланками, які часто перебувають у стані реального або потенційного конфлікту. Прикладом цього є деструктивна практика «перетягування» бюджетних коштів під час бюджетного процесу в парламенті. За умови ефективно сформованого інституціонального порядку ці міжрівневі переходи відбуваються зладжено, тобто, з мінімальними трансакційними витратами. Саме такий підхід до розуміння інституціональної структури як форми впорядкування відносин між різними ланками системи з приводу розподілу коштів покладено в основу неоінституційного аналізу.

У цій системі трансакціями інституціоналізації бюджетного процесу, пов'язаними з витратами на становлення й налагодження базисних інститутів, виступають податки, бюджет, штрафи тощо. Оскільки ці інститути є невід'ємною складовою економіки, ефективність інституціоналізації бюджетного процесу безпосередньо залежить від загальної інституційної основи країни, який передбачає розвиток правових інститутів, державного регулювання, людського капіталу, а також інструментів координації та розподілу ризиків [32].

Період активного пошуку державних механізмів подолання світових фінансових криз засвідчив високу ефективність макроекономічних інструментів регулювання. На відміну від попередніх етапів, коли інституціоналісти, підтримуючи монетаристів, пріоритет у забезпеченні стабільності надавали грошово-кредитній політиці, під час подолання сучасних кризових явищ провідну роль було відведено заходам фіскальної політики [33]. Це, своєю чергою, стимулювало розробку нових монетарних правил навіть у межах ЄС [34]. Яскравим наслідком застосування фіскальних механізмів стабілізації під час фінансової кризи 2008–2009 рр. стало зростання бюджетного дефіциту в найбільш розвинених країнах майже на 8 в.п. ВВП [35].

В умовах фінансової кризи Україна за відсутності належних резервів виявилася неспроможною реалізувати антициклічну

політику та продовжувала формувати бюджету переважно споживчого спрямування. Несформованість інституціонального середовища та слабкість фіскальних інститутів підірвали довіру інвесторів і унеможливили ефективне фінансування дефіциту. Як наслідок, низька результативність державних інвестицій спровокувала потребу в нових позиках, які стали хронічним явищем і за період 2009–2018 рр. зросли майже в семикратному розмірі [36].

Натомість досвід успішних країн вказує на необхідність підтримання фіскального «запасу міцності» за допомогою збалансованого бюджету та помірного боргу, що вимагає оптимізації бюджетних правил у бік посилення кількісних обмежень. Цей підхід має поєднуватися з автоматичними стабілізаторами бюджету, які захищають бідні прошарки населення під час рецесії. На відміну від дискреційних фіскальних заходів, які зазвичай ухвалюються із запізненням, автоматичні механізми діють миттєво, нейтралізуючи економічні шоки, адже бюджет у будь-якій системі є головним рушієм соціоекономічного розвитку [37].

В умовах цифровізації економіки важливо сформувати структуру бюджетної системи як цілісну «велику інформаційну систему», де кожен елемент взаємодоповнює інший і, за висловом М. Фрідмена, «працює на потреби людей» [38, с. 205]. Забезпечення єдності інформаційно-комунікаційних технологій в межах інституціонального порядку зумовлює глибокі структурні зрушення та суттєве зниження трансакційних витрат завдяки прозорості процесів [39]. Функціонування такої системи гарантує доступність інформації про фіскальні операції всіх інституціональних структур, незалежно від конкретного механізму їх здійснення [40, с. 36]. Дослідження бюджетного процесу в аспекті інституціональних чинників розкриває його економічну сутність як матеріалізацію визначених державою пріоритетів раціональної фіскальної політики. Цей процес охоплює всі регламентовані законодавством етапи від формування цілей, складання соціоекономічних прогнозів і визначення параметрів бюджету до його затвердження, виконання, оцінки результатів, контролю та звітності [41].

Попри багатогранність інституціональної теорії, вона має низку дискусійних аспектів щодо природи інформації в бюджетній сфері. Насамперед, залишається нерозкритим економічний зміст категорії «повнота інформації» під час формування та розвитку бюджетних інститутів. Це унеможлиблює

передбачення всіх формалізованих правил у межах інституціонального порядку, призводить до непрозорості бюджету та обмежує доступ громадськості до детальних даних про державні витрати, що нівелює довіру суспільства й унеможливує інформовану участь громадян [42, с. 79].

Водночас інституціоналісти недостатньо обґрунтовують поведінкові аспекти раціональності та ірраціональності суб'єктів. На практиці інституціонально-інформаційний дефіцит у бюджетній системі є наслідком суперечливого й безсистемного фіскального регулювання фінансових потоків. Його негативний ефект виявляється у зниженні ефективності розподілу ресурсів, зростанні корупції та розширенні тіньового сектору економіки [43, с. 11]. Відсутність чіткої інституціоналізації цих процесів спричиняє зростання трансакційних витрат, що зумовлено високою різноманітністю контрактних відносин у сфері державного фіскального регулювання, ключові функції якого відображено на рисунку 1.

Ураховуючи зазначені на рисунку 1 функції, важливо забезпечити вибір таких закріплених інституціональним порядком регулюючих механізмів, які б мінімізували трансакційні витрати у короткостроковій перспективі, залишалися еластичними щодо їх оптимізації у довгостроковому періоді й, що найголовніше, сприяли зростанню довіри до уряду та правової бази [44]. Саме цим зумовлена необхідність формування ефективного інституціонального порядку інформаційного обміну в бюджетній системі. Особливої актуальності це питання набуває в умовах розбудови «електронної держави», формування інституційних засад якої триває і в Україні [45, 46, 47]. Цей об'єктивний процес обумовлений вимогами інституціонально-

інформаційної економіки нового типу. Її розвиток має вирішальне значення для підвищення транспарентності фінансових потоків та залученості громадськості до бюджетного процесу [48, с. 30]. Водночас ефективно керування цифрова трансформація та перехід до е-урядування потребують далекоглядної державної політики й політичної волі задля обмеження опортуністичної поведінки (зокрема, корупції та хабарництва) [49, с. 17]. З огляду на це, структуру бюджетної системи слід розглядати як динамічний «живий організм», на який в останнє десятиліття визначально впливають глобалізація та інтернаціоналізація фінансових ринків.

Формування інституціонального порядку нової бюджетної структури України у післявоєнний період має відбуватися з урахуванням процесів фінансової глобалізації, яка забезпечує доступ до великих обсягів інформації та світового ринку капіталу, де національні бюджетні системи стають елементами єдиного інтегрованого простору. У такому середовищі інститути сучасного фінансового ринку є радше результатом міжнародної інтеграції, аніж суто національного розвитку. Проте під час їх імплементації принципово важливо максимально враховувати національні особливості вітчизняної економічної моделі [50]. Своєю чергою, вплив інформаційного суспільства з його інформаційними масивами нерідко призводить до стихійного формування складних взаємовідносин і неформальних правил ухвалення фінансових рішень. Це змушує адаптувати інституційний порядок бюджетного процесу до трансформацій у соціоекономічній системі. Як наслідок, замість жорстких вертикальних зв'язків сучасна бюджетна система активно розвиває мережеві горизонтальні взаємодії [51].

Рис. 1. Функції фіскального регулювання фінансових потоків.

Джерело: узагальнено авторами.

Складність ухвалення раціональних бюджетних рішень змушує суб'єктів діяти в умовах ситуативно обумовленої обмеженої раціональності. Тому важливо сформувати інституціональний порядок, який би консолідував взаємодію інститутів у бюджетній структурі через створення незалежних фіскальних установ, здатних покращити якість бюджетного планування та забезпечити реальну фіскальну консолідацію [52]. Зміни інституціонального порядку під впливом зовнішніх чинників мають бути спрямовані на адаптацію, модернізацію та нівелювання внутрішніх протиріч у фінансовій системі держави. Зокрема, подальша цифровізація податкового та митного адміністрування спроможна підвищити ефективність і ризикоорієнтованість фіскального контролю, знизити транзакційні витрати на виконання процедур, а також оптимізувати податкове навантаження на реальний сектор економіки. Важливо, щоб бізнес-спільнота та громадяни мали чітке розуміння алгоритмів формування й витрачання бюджетних коштів, що є базою для відновлення суспільної довіри [53].

В економічній теорії доведено відсутність лінійної залежності між інституціональним та економічним розвитком, зокрема й у бюджетній сфері [54, 55]. Системне пояснення цього явища дають сучасні інституціоналісти, які наголошують: ефективність функціонування інститутів у конкретній країні залежить від готовності економічного середовища до їх сприйняття, що безпосередньо пов'язано з якістю державного управління [56, 57]. Інституціоналізація бюджетної системи країн, що розвиваються, не є дзеркальним чи лінійним копіюванням фінансових інститутів розвинених держав [58, 59].

Позитивний вплив бюджетної політики на макроекономічну динаміку за умов поступового зміцнення інститутів може забезпечити успішну модернізацію системи. Це пов'язано з тим, що причинно-наслідковий зв'язок між економічним зростанням та інституційним розвитком є двостороннім [60]. Зазначений взаємозв'язок має об'єктивний характер, тобто не лише ефективні бюджетні інститути стимулюють економіку, а й високі темпи економічного зростання спрощують модернізацію структури самих інститутів. Окрім поведінкових чинників, які визначаються досконалістю інституціонального порядку, вагому роль відіграє збільшення чисельності середнього класу. Він є соціальною основою бюджету і безпосередньо зацікавлений у прозорості фінансових інститутів. Водночас

варто враховувати, що ефект «трансплантації» (імпорту) інститутів залежить не стільки від приналежності до певної правової системи («legal families»), скільки від реального сприйняття запозичених норм суспільством. Головними бар'єрами на шляху до формування досконалих «правил гри» у бюджетній сфері залишаються інституційна слабкість та низька якість примусу до виконання встановлених норм [61].

З погляду інституціональної теорії, стійкість чи, навпаки, неефективність бюджетного інституту зумовлюється розривом між фундаментальними нормами інституціонального порядку та реальними практиками їх застосування. В умовах деформованого середовища учасники бюджетного процесу формально освоюють нові правила, проте під тиском обставин використовують їх для того, щоб обійти встановлені принципи, пристосовуючи їх до власних опортуністичних цілей. У такому випадку «гра за правилами» підміняється деструктивною «грою з правилами». Унаслідок деформалізації правил виникає загроза формування інституційної пастки: скопійований інститут, попри свою функціональну необхідність, виявляється недостатньо ефективним, оскільки неспроможний належним чином реалізовувати ні нормативну, ні соціалізуючу функції. Цьому суттєво сприяє недосконалість вітчизняного законодавства. Наприклад, стаття 116 Бюджетного кодексу України чітко визначає склад правопорушення, проте чітких юридичних наслідків у разі його вчинення не передбачає [62]. Отже, процесу імплементації запозичених інститутів має передувати розбудова адекватного інституціонального порядку з обов'язковим урахуванням соціокультурних та етнічних особливостей суспільства. Сутність і ключові прояви таких деформацій у бюджетній системі систематизовано в таблиці 1.

Прояву будь-якої із зазначених у таблиці 1 деформацій у бюджетній сфері передують інституціональні асиметрії. На відміну від глибоких деформацій, незначні інституційні дисбаланси можуть існувати фрагментарно й зникати під дією внутрішніх саморегулювальних механізмів системи без прямого втручання держави. Проте поглиблення інформаційної асиметрії в бюджетному процесі, зумовлене невиваженою фіскальною політикою, призводить до появи стійких інституціональних деформацій. Їхня кількість, масштаб та рівень стабільності надалі визначаються низкою чинників, систематизованих у таблиці 2.

Таблиця 1 – Інституціональні деформації бюджетної системи

Деформації	Сутність
Інституціональна пастка	Неефективна, нестійка бюджетна норма (нестійкий бюджетний інститут), яка має самопідтримуючий прояв
Інституціональна яма	Інституціональне середовище, в якому одночасно є необхідність інституційних змін у бюджетній системі і відсутні інституційні механізми таких змін (недосконалий Бюджетний кодекс України)
Інституціональний розрив	Наслідок порушення зв'язку між взаємозалежними інститутами (надходження – видатки)
Інституціональні пустоти	Частина інституціонального простору в якому відсутні належні інституціональні утворення (правила, норми, закони, установи та ін.). Вони можуть виникати як внаслідок інституціональних розривів у бюджетній системі, так і в результаті інституціональної недосконалості архітектури системи (її недобудови)
Інституціональна петля	Такий взаємозв'язок між інститутами, який призводить до постійного звуження і згасання процесів, які ці інститути мають забезпечувати (підвищення податкового тиску може зменшити податкову базу і надходження до бюджету, що вимагає подальшого їх підвищення)
Інституціональний обвал	Порушення ряду взаємопов'язаних ланок, яке частково руйнує інституціональний простір
Інституціональна катастрофа	Колапс інституціональної культури у бюджетній системі

Джерело: складено та систематизовано авторами на основі [2, 5, 13, 15, 17, 20].

Таблиця 2 – Фактори виникнення інституціональних деформацій бюджетної системи

Фактор	Вплив
Високий рівень трансакційних витрат в бюджетній системі	Спонукає економічних агентів (платників податків) до зміни вектору поведінки (навіть до опортунізму), якщо це дозволяє мінімізувати трансакційні витрати
Публічні бюджетні інститути системи виступають економічними агентами і вони відстоюють приватні інтереси	Зумовлюють втрату довіри до формальних бюджетних інститутів загалом, формування неформальних інститутів, які не завжди діють в межах правового поля (наприклад, відкати)
Антиринковий зміст неринкових інститутів	Порушується першими двома факторами, призводить до вибірково бюджетного фінансування за принципом слухняності та порушення соціальної справедливості в бюджетному процесі
Відсутня взаємодоповнюваність бюджетних інститутів	Спричинення формування інституціональних розривів, які заповнюються неефективними інститутами в бюджетній архітектурі
Асиметрія інформації	Зумовлює надмірну тінізацію бюджетного процесу
Демонтаж старих бюджетних інститутів без попереднього формування нових	Спричиняє формування інституціональних пустот, які пізніше можуть бути заповнені неформальними правилами (хто більше дасть відкат)
Штучний імпорт бюджетних інститутів	Призводить до виникнення інституціональних пасток через неврахування інституціональної специфіки та оригінальної з врахуванням національних особливостей структури бюджетної системи
Інституціональний вакуум в нормативно-правовій базі бюджетного процесу	Призводить до спрощення інтерпретації формальних інститутів та виникнення неформальних інститутів таких як нецільове використання бюджетних коштів, ухилення від оподаткування, зловживання під час тендерних закупівель тощо
Суперечності між формальними та неформальними інститутами	Зумовлює формування інституціональних розривів, петель, пустот в бюджетній системі
Половинчатість інституціоналізації бюджетного процесу	Зумовлює збереженню відсутності інститутів-посередників, які опосередковують справедливий розподіл бюджетних ресурсів

Джерело: складено та систематизовано авторами на основі [3, 5, 6, 13, 17, 31].

Особливо вразливою до наведених у таблиці 2 факторів стає бюджетна система в умовах руйнації економічного бізнес-середовища, що суттєво звужує можливості маневрувати фінансовими потоками та вчасно і повністю виконувати фінансові зобов'язання країни [63]. В сучасному економічному середовищі бюджетна сфера є однією із найбільших трансакційно-витратних. Порядкування і координація з метою зниження трансакційних витрат досягається «шляхом диференційованого закріплення трансакцій (які розрізняються за своїми атрибутами) за структурами управління ними, неоднаковими за своїми здібностями до адаптації і по витратах на їх функціонування» [3, с. 52]. А найбільш складно вирішується завдання зниження трансакційних витрат на координацію в економіках, які переживають трансформацію. Обумовленість цього явища пов'язана із зростанням ролі держави та її фінансів в організації системи, яка супроводжується зростанням трансакційних витрат. Чим вищі витрати на координацію, тим більше учасників бюджетного процесу будуть намагатися до пошуку способів їх зниження у кожній інституціональній структурі системи.

Під інституціональними, за працями Е. Фуруботна і Р. Ріхтера, структурами (організаціями) бюджетної системи розуміється сукупність взаємопов'язаних інститутів (організаційних структур), які здійснюють управління бюджетним процесом (інститут держави та її органів, установи, організації і самоорганізації) та забезпечують підтримку відповідно «правового порядку» функціонування бюджетної системи [27]. Інституціональна організація бюджетної системи є тривірневою: інституціональний порядок (*institutional order*), інституціональне середовище (*institutional environment*), інституціональна структура (*institutional arrangement*). Кожна з них піддається впливу інститутів і інституцій. З позицій інституціональної теорії, інституція в бюджетній системі – це права, обов'язки, свободи, податки, кредити, борги, ділова репутація, законні бюджетні платежі, бюджетні кошти тощо. Інститути в бюджетній системі – це «правила гри», створені людьми обмеження, які спрямовують взаємодію учасників бюджетного процесу у певне русло і, як наслідок, структурують у процесі реалізації бюджетної політики. Дж. Коммонс вважає, що інститути є результатом дій колективів для полегшення здійснення трансакцій. Інститут покликаний контролювати індивідуальну діяльність [64]. В широкому розумінні –

це набір механізмів, формальних і неформальних правил, які забезпечують надходження і перерозподіл бюджетних ресурсів, залучення нових інвестицій. Це нормативні моделі, які визначають, що у бюджетній системі вважається обов'язковим, заданим чи очікуваним способом дії або спеціальних взаємовідносин її ланок. Інститути зменшують невизначеність у поведінці учасників бюджетного процесу, певним чином регламентуючи їх діяльність; вони визначають можливі варіанти поведінки будь-яких інституціональних структур системи їх керівників у процесі взаємодії, обмежуючи їх офіційно встановленими нормативними актами й неписаними правилами. Нові бюджетні інститути, які є проявом нових бюджетних ситуацій в системі, мають постійно підживлювати не лише систему обмежень і контролю, а й систему стимулів чи покарань за їх недотримання [65]. За відсутності досконалого інституціонального порядку у бюджетній системі поширена корупція серед учасників бюджетного процесу і урядових чиновників, інституціоналізований процес підміняється суперництвом на «політичних ринках», боротьбою бюрократичних інтересів тощо. В цих умовах «грабіжницька рука» держави вважається головною перешкодою фінансового розвитку [66, с. 949]. Посилення міцності держави через його удосконалення підвищує дієвість ефективних заходів по здійсненню державного управління боротьби з корупцією, що дозволяє як підвищити темпи економічного зростання навіть без збільшення бюджетних витрат, так і значимо посилити конкуренцію в економіці і покращити інвестиційну привабливість країни в очах зарубіжних інвесторів [67].

Кожна країна із врахуванням своїх національних особливостей економічного розвитку вибудовує власну «інституційну матрицю» – переплетіння взаємопов'язаних формальних правил і неформальних обмежень бюджетної системи. В процесі суспільного розвитку проходить розширення функцій бюджетної системи в умовах фінансової економіки через зростання багатоманітності цілей, розширення різноманітності фінансових інструментів в умовах інформаційно-комунікативних технологій інтернаціоналізації, глобалізації фінансової системи. Незважаючи на окреслені зміни, бюджетна система в середині національних господарств стає більш інтегрованою і єдиною, яка забезпечує бюджетний процес в країні на основі розрахунків і правил.

Найбільші трансакційні витрати у бюджетному процесі виникають у періоди переходу від однієї стадії діяльності до іншої. Технологічний процес формування бюджету і його розподіл тут виступає як сукупність дій інститутів бюджетної системи, а сама трансакція як взаємодія між бюджетними інституціональними структурами і отримувачами бюджетних коштів, як економічний маршрут бюджетних коштів, який включає формування, розподіл і використання, тобто все те, що за Д. Коммонсом можна назвати робочі правила взаємодії інститутів [68] бюджетного процесу.

Бюджетна система, як і будь-яка інша, в процесі функціонування формує визначену інституціональним порядком систему взаємовідносин між її інститутами та інституціями. Сукупність взаємопов'язаних інститутів і інституцій бюджетної системи і встановлюють її інституціональну структуру (рис. 2.). Саме система обмежень інституціонального порядку дозволяє зменшити невизначеність у бюджетному процесі і, в такий спосіб знизити трансакційні витрати або витрати взаємовідносин між її інституційними структурами (ланками). Формальні інститути передбачають визначені форми обмежень, які організують взаємодію між інституційними структурами системи і споживачами суспільних благ. Вони створюються людьми і ними ж змінюються. Координуюче значення бюджетних інститутів полягає в тому, що вони обмежують поведінку учасників бюджетного процесу і, в такий спосіб, роблять її більш передбачуваною, тобто менш витратною.

Наведена на рисунку 2 структура бюджетної системи дозволяє виділити три важливі вектори інституціоналізації фінансових відносин. По-перше, це формально-правовий вектор, який матеріалізується через трансформацію абстрактних інституційних правил у чітку нормативно-правову базу й бюджетні регламенти, це інституційне

забезпечення примусу до виконання норм, де формальні обмеження трансформуються у жорстку бюджетну дисципліну завдяки дієвим механізмам державного примусу та невідворотності юридичної відповідальності за порушення встановленого порядку. По-друге, це соціокультурний вимір, який через поєднання загальної та фіскальної культури забезпечує добровільне та свідоме виконання «робочих правил» усіма учасниками бюджетного процесу. Очевидно, що лише за умови взаємодоповнюваності цих трьох складових досягається максимальне зниження трансакційних витрат у системі.

Інституціональна теорія виділяє чотири способи взаємодії між формальними і неформальними інститутами – комплементарний, погоджувальний, конкурентний і взаємозамінний [69, с. 11]. Перші два варіанти вказують або на існування вибіркової відповідності між формальними інститутами та практиками формування і відтворення закріплених у них норм і правил, або на їх інтеграцію в певну, більшою чи меншою мірою прийнятну, інституційну конфігурацію. Відповідно до теорії, конкуруючі неформальні інститути створюють в учасників бюджетного процесу такі стимули, які несумісні з формальними правилами, адже слідуючи одному правилу не можна не порушити інше (клієнтелізм, патрімоніальне панування, кланова політика та інші приватні інститути). Конкурентний спосіб взаємодії між соціальними нормами і розпорядженнями законів виникає у випадку співіснування неформальних інститутів із слабкими або неефективними формальними інститутами. У випадку, коли слабкі формальні інститути не вступають в протиріччя з цілями учасників бюджетного процесу, то вони «намагаючись досягти тих результатів, які очікувались від формальних інститутів, але отримані не були, створюють або використовують неформальні інститути, які заміщують» [69, с. 15].

Бюджетна система	→	Формальні правила	→	Нормативно-правова база
	→	Формальні обмеження	→	Бюджетна дисципліна
	→	Механізм примусу	→	Відповідальність за порушення норм інституціонального порядку
	→	Неформальні обмеження (соціокультурні норми)	→	Інституціональна культура суб'єктів бюджетного процесу

Рис. 2. Інституціональна структура бюджетної системи.

Джерело: розроблено авторами.

У сформованому інституційному середовищі формальні та неформальні правила становлять основу механізму функціонування кожної ланки бюджетної системи. За умови недосконалості інституціонального порядку кожна її ланка намагається організувати своє функціонування в системі самостійно, що створює умови для дії неформальних правил. Структурування взаємовідносин між ланками бюджетної системи в бюджетному процесі за відсутності чітких формальних обмежень може відбуватися у формі неповних або деформованих інститутів, що створюють сприятливі умови для поширення корупційних практик. Прикладом є Україна, де відсутній ефективний інституціональний порядок, який задає напрям розвитку бюджетної системи щодо ефективного її функціонування у фінансовій системі. Це пояснює той факт, що в Україні індекс сприйняття корупції практично не поліпшився: у 2008 р. він становив 25 балів зі 100, у 2017 – 30, у 2024 – 35 і нині, за дослідженням Transparency International, посідає 105-те місце (із 180-ти країн) [70, 71]. Це свідчення недосконалості наявного інституціонального порядку бюджетної системи України. Водночас варто наголосити на самостійному значенні неформальних обмежень, а не розглядати їх лише як доповнення до формальних правил, на чому акцентують увагу представники інституціоналізму. [71, с. 56, 65, 69]. У загальній інституціональній структурі вони допомагають учасникам бюджетного процесу в умовах досконалого інституціонального середовища більш системно структурувати свої відносини. Їх життєвість навіть в умовах радикальних змін, коли створюються принципово нові формальні правила, пояснюється існуванням старих звичок і традицій, які швидко не змінюються. До нині можемо спостерігати як старше покоління України вимірює ефективність бюджетної системи мірками «справедливого суспільства», одним із принципів якого, за Дж. Ролзом, є принцип рівних можливостей і справедливого розподілу доходів та багатства, порушення якого спричинює руйнацію людського суспільства [72]. На думку Д. Норта, сприйняття правил соціальної системи як справедливих сприяє зменшенню трансакційних витрат, тоді як відсутність такого сприйняття призводить до їх зростання. [73, с. 101]. Це стосується повною мірою і принципів формування бюджетної системи.

В сучасному динамічному економічному середовищі головною проблемою є здатність суспільства і усіх її інститутів швидко

адаптуватися до цих змін у конкретних обставинах часу і місця. Зазначене пояснює, чому формальні обмеження, ініційовані владою для вдосконалення бюджетного процесу, досить часто не призводять до зростання ефективності використання бюджетних ресурсів, що є одним із проявів інституційної неефективності системи. Закритість такої системи обмежує можливості реалізації потенціалу розвитку більшості економічних агентів, позбавляючи її підтримки з боку суспільної ініціативи, підприємливості та трудового потенціалу населення. Водночас вона змушена спиратися переважно на обмежені корпоративні можливості вузької групи еліт. Це призводить до фатальних наслідків для країни, коли бюджетні кошти в системі спрямовуються не колективною волею, а у вигляді кланів олігархії і влади, і не лише для бюджетної системи. Ці положення ґрунтовно обґрунтував Ернандо де Сото у своїх дослідженнях економічного розвитку, наголошуючи на необхідності переходу від системи, у якій людина підпорядкована цілям держави, до системи, де держава функціонує в інтересах громадян і суспільства [74]. В післявоєнній розбудові інституціонального порядку бюджетної системи України цей принцип має стати пріоритетним.

Еволюція бюджетної системи потребує і змін бюджетного процесу у системі, які мають бути поступовими, щоб уникнути напруги між формальними правилами, що змінилися і неформальними обмеженнями, які збереглися. Неформальні обмеження виникають із інформації, яка передається із покоління до покоління, і є частиною культури суспільства. В загальній структурі вони стають засобом координації, соціально санкціонованими нормами у бюджетному процесі. Існування бюрократичних перепон, надмірної тяганини та корупційних практик у бюджетній системі значною мірою зумовлене впливом неформальних обмежень і недосконалістю інституційного порядку, що проявляється у високому рівні невизначеності функціонування системи. О. Вільямсон зазначає, що зі зростанням досконалості інституційного порядку знижуються витрати контролю, а його ефективність посилюється завдяки дії обмежень і механізмів самообмеження, що ґрунтуються на колективних нормах поведінки [3, с. 234-247]. У цьому контексті доцільним є розширення участі в бюджетному процесі різних груп стейкхолдерів, насамперед громадянського суспільства та громадських організацій.

Недосконалість інституціонального порядку породжує інституціональну невизначеність у бюджетній системі. Це період змін, коли учасники бюджетного процесу не знаходять компромісу щодо бюджетної політики, поведінкових процедур і правил її інституціональних структур, а останні постійно змінюються, мають спорадичний прояв. В період інституціоналізації бюджетного процесу за відсутності чітких формальних правил починають діяти неформальні правила, що пов'язані з більш сильними гравцями, виникають певні ризики. Як доводять дослідження, відсутність інституціональних структур втягує систему в кризу, коли кожний суб'єкт установлює і намагається нав'язати свої правила, а перемагає в підсумку сильніший [75, 76]. Саме слабкістю бюджетних обмежень (недосконалість інституціонального порядку) і зумовлено поширення неформальних низькоморальних норм бюджетного процесу України, що спричинило досить високі транзакційні витрати. Вони проявляються в існуючій напрузі між формальними правилами, які змінилися і неформальними, які змінюються значно повільніше і, як результат, у суспільстві утвердилася функція максимізації особистого доходу за розмивання загальноприйнятих цивілізаційних норм поведінки та інституту довіри у бюджетній системі. Важливість останнього в тому, що, по-перше, він є найбільш функціонально значимий неформальний інститут по забезпеченню ефективності бюджетної політики; по-друге, процес його формування обумовлений довготривалим історичним досвідом й залежить від створення в суспільстві таких інститутів як держава, власність, влада, демократія, реалізація прав людини, верховенство права тощо. Його відсутність у бюджетній системі супроводжується зростаючими транзакційними витратами через здійснення додаткових інформаційних, контрольних та примусових дій щодо поведінки і вчинків учасників бюджетного процесу. Інститут довіри є важливим чинником ефективного інституційного середовища функціонування бюджетної систем і діє, за висловом П. Барданя, «як мастило», що дає змогу будь-якій її групі чи інституціональній структурі працювати більш ефективно [77, с. 135].

Особливість неформальних правил у бюджетній системі полягає в тому, що здійснити їх емпіричний аналіз практично неможливо, оскільки вони існують в пам'яті учасників бюджетного процесу. Тому підхід з погляду транзакційних витрат їх вивчення є більш

об'єктивним. Як зауважує Д. Норт, найважливішим критерієм ефективності неформальних обмежень є те, як люди висловлюють переконання, дотримуються їх і вимагають змін у законодавстві з нульовими або дуже незначними витратами [73, с. 65]. У випадку, коли взаємовигідне співробітництво і неформальні правила цього співробітництва допомагають знижувати витрати взаємовідносин між ланками системи, такі норми будуть утверджуватися у бюджетному процесі, і в подальшому можуть трансформуватися у формальні правила.

Отже, бюджетна система є складною інституційною системою, у межах сформованого інституційного середовища якої відбувається бюджетний процес. Інститут виступає як система соціальних правил і норм взаємодії. Джерелом формування правил є суспільство, проте, як зазначав Д. Норт, значна їх частина створюється переважно в інтересах окремих груп, а не задля забезпечення суспільного добробуту. [73, с. 69]. Тому інститути, що забезпечують надання суспільних послуг за рахунок бюджетних коштів, мають бути належним чином інтегровані в систему державного управління та захищені від частих політичних змін. Це особливо важливо в умовах, коли перерозподіл привілеїв між членами панівної коаліції відбувається регулярно, що може спричинити послаблення принципу законності та розмивання інституційної стабільності [78, с. 109]. У загальній економічній архітектоніці бюджетна система є системою неперсоніфікованих обмінів між численними учасниками бюджетного процесу, а також системою складних рухів бюджетних коштів, що ґрунтуються на формальних правилах і максимізуючій поведінці її ланок в умовах сформованого інституційного порядку. Такий порядок покликаний гармонізувати відносини між учасниками бюджетного процесу, які перебувають у стані реального або потенційного конфлікту. У цих умовах поведінка учасників бюджетного процесу може супроводжуватися високими витратами контролю за діями кожної ланки, інституціональної структури бюджетної системи. Тому критерієм відбору інститутів у системі має слугувати економія транзакційних витрат. У цьому сформованому інституціональному середовищі, крім правил поведінки, які регулюють дії учасників бюджетного процесу, необхідно забезпечити іншу групу правил, які регламентують механізми підтримки правил і примусу до їх виконання – правила контролю. Особливо у бюджетному процесі

неперсоніфікованих складних обмінів важливим є посилений контроль з боку «третьої сили». Це має бути ефективне інституціональне середовище (формальні і неформальні інститути), яке робить бюджетний процес

прозорим і контрольованим, щоб попередити обман і корупцію. Інституціоналізацію контролю бюджетної системи, яка потребує витрат виявлення, оцінювання і застосування санкцій, подано на рисунку 3.

Рис. 3. Інституціоналізація контролю бюджетної системи.

Джерело: розроблено авторами.

Важливість ефективного контролю в інституціональному середовищі бюджетної системи полягає в тому, що він слугує сучасним регуляторним, цивілізованим елементом управління, є його функціонально оновленим проявом. Подана авторами система контролю у бюджетній системі (рис. 3) дозволяє: по-перше, здійснювати аналіз тенденцій змін внутрішньосистемного зв'язку виконання бюджетної політики усіх ланок системи; по-друге, відслідковувати ефективність системи управління бюджетними коштами загалом; по-третє, передбачати переміщення впливу регулюючих інструментів у різноманітних зонах управління із характерними для них специфічними завданнями. Проте наявність навіть такої досконалої системи контролю в бюджетній системі не є запорукою ефективності функціонування її інститутів, оскільки вона тісно пов'язана з еволюцією фінансової системи і економіки загалом. Вона майже не піддається кількісному вимірюванню, проте має прямий вплив, оскільки саме від характеру інститутів, що формуються в бюджетній системі, залежить динамічність економічної системи. Тому тут важливий поведінковий аспект, який потребує вдосконалення систематичного інвестування у нагромадження знань та навичок учасників бюджетного процесу. За Д. Нортон, це називається «адаптованим ефектом» [73, с. 119–133]. В сучасному економічному середовищі динамічність його системи багато в чому пов'язана з її здатністю до самореалізації. Якщо учасники бюджетного процесу намагаються оволодіти передовим досвідом країн світу, різноманітними видами діяльності, здатні виносити уроки із помилок, то тоді процес зміни архітекtonіки системи має інкрементний (зростаючий) прояв. Він свідчить про досягнення інституціональної єдності між користувачами суспільних благ, носіями рішень і платниками податків [79, с. 39].

У випадку наявності значної частини учасників бюджетного процесу незадоволення справедливістю системи щодо розподілу відносин між ланками, це призводить до зростання напруженості між формальними і неформальними правилами і, відповідно, до зростання трансакційних витрат у бюджетному процесі. Такий стан потребує удосконалення інституціонального порядку системи, за якого зміни умов бюджетного процесу стають вигідними кожній її ланці, інституціональні зміни у бюджетній системі стають необхідністю. На сьогодні бюджетна система України досягла цієї межі, особливо в період

воєнного стану. Насамперед, це стосується пошуку оптимального співвідношення централізації й децентралізації, зокрема через створення якісного інституціонального порядку й середовища. За окресленого напрямку необхідно уникати як захоплення ідеями децентралізації, саморегулювання процесу, так і бюрократичної централізації. «Фіскальна незалежність, – зауважує Б. Вейнгаєст, – виступає важливою складовою політичної незалежності загалом, тому вона є критично важливим чинником децентралізації в умовах унітарних держав» [5, с. 24].

Еволюційно-спонтанні інституціональні зміни переважають на рівні інституціонального порядку та інституціонального середовища, а цілеспрямовані – на рівні інституціональної структури. Проте якість інститутів залежить від низки факторів, які неможливо чітко специфікувати *ex ante*. Б. Артур відносить їх до класу «випадкових історичних подій», які значною мірою залежні від попередньої траєкторії розвитку [80]. Це визначається тим, що конститутивні правила не регулюють, а скоріше конструюють поведінку, яка ними регулюється, оскільки дія, яка погоджується із значною кількістю правил, і становить поведінку. У випадку відсутності універсальної моралі серед учасників бюджетного процесу, що є характерним для України, а значить, і відсутності «м'якої інфраструктури» як важливого елементу інституціональної системи, ми маємо протилежні для демократичного суспільства результати. Нинішня модель бюджетної системи, у збереженні якої зацікавлені визначені групи (класи), сформувала простір для маніпулювання фінансовими потоками, внаслідок чого останні використовуються не за призначенням, неефективно, а на окремих щаблях бюджетної системи формуються дисбаланси. Якщо державно-бюрократичний патерналізм, до якого постійно намагається апелювати ця система у взаємовідносинах із суспільством, втратить привабливість в очах населення, шанси на відновлення в майбутньому ролі держави в її попередньому вигляді суттєво зменшуються. Цим визначається важливість наявності досконалого інституціонального порядку бюджетної системи.

Класичне визначення інституціонального порядку – «процес, за допомогою якого організації і процедури набувають цінності і стійкості» [81, с. 30]. У бюджетній системі – це системний компонент бюджетного порядку, який визначає фундаментальні регулярності взаємодії між учасниками бюджетного

процесу, коли в ситуації, яка інтерпретується як «типова», вони відтворюють прийнятні (інституціонально визначені) і колективно усвідомлені правила. Інституціональний порядок у бюджетній системі як відтворення інституціональних практик, що не має чітких меж, одночасно передбачає відтворення правил, оскільки інститути формують порядок, який завжди може бути потенційно оскаржений, і перебуває у тісному взаємозв'язку з інституційним середовищем [82, с. 9].

Інституціональне середовище формують учасники бюджетного процесу виконуючи чинні правила, які здебільшого впливають не на поведінку індивіда, а на структурування ситуації, системно формуючи інституціональне середовище, яке еволюціонує разом із інститутами. Щоб закон став правилом, необхідна система правозастосування. До формування інституціонального середовища мають залучати тих учасників бюджетного процесу, які причетні до нормотворчості, до формування змісту і орієнтирів, ідеологічного і морального обґрунтування правил.

Інституціональне середовище бюджетної системи включає правила гри і контролю, які реалізуються через ділові практики, тобто реальні події ділового життя в процесі реалізації бюджетної політики (рис. 4).

процес, який потребує елементів адміністрування у примусі до виконання, поширення нових прецедентних зразків. Інституціональне середовище породжує стимули розвитку (флуктуації), адаптує бюджетну систему до суспільних змін національної економіки і зовнішнього соціального середовища. Без зміни інституціонального середовища неможливо змінити траєкторію розвитку бюджетної системи, поєднати у бюджетній політиці діяльність її інституціональних структур на макрорівні із стимулами на макрорівні. Для інституціональних структур бюджетної системи інституціональне середовище створює особливого роду матрицю економічної поведінки учасників бюджетного процесу, яка визначає основний напрям її розвитку і швидкість інституційних змін, а також ті орієнтири, на основі яких відбувається формування і добір найбільш ефективних економічних і соціальних інститутів.

Слід зазначити, що удосконалення інституціонального середовища функціонування бюджетної системи невіддільне від формування ефективного загального інституціонального середовища розвитку економіки. Інститути середовища є неоднорідними. Одні регламентують певні дії суб'єктів економіки, інші визначають механізм підтримки

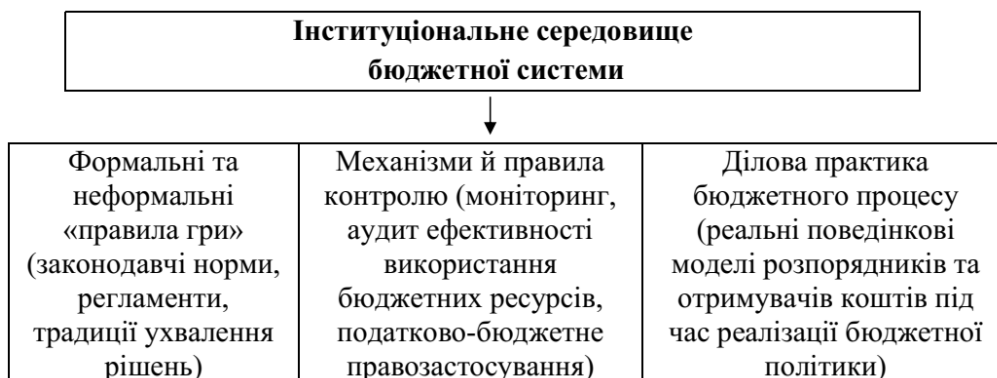

Рис. 4. Інституціональне середовище бюджетної системи.

Джерело: розроблено авторами.

За наявності досконалого інституціонального середовища створюються умови «правової демократії», яка забезпечує більш високі темпи економічного зростання, а, відповідно, і бюджетних надходжень, а головне – демонструє здатність експортувати капітали, знання і у рідкісних випадках (за наявності волі) – навіть ефективні інститути. Формування інституціонального середовища - це тривалий

і примусу до виконання цих правил [83, с. 9]. Тому необхідна не кількість і складність, а системність і збалансованість інститутів у інституційному середовищі. Саме їх дисбаланс став основною причиною поглиблення протиріч у процесі формування і реалізації ефективної бюджетної політики в Україні.

Чітко визначені «правила гри» в бюджетній системі виконують функцію інструментів

контролю та захисту, забезпечуючи дотримання Закону про бюджет поточного року та мінімізуючи ризики корупційного впливу на отримувачів бюджетних коштів. Держава у цій архітектоніці бюджетної системи виступає страховиком і гарантом бюджетних інвестиційних потоків, а також силою, яка захищає від зловживань у використанні бюджетних коштів. Критерій ефективності існуючої архітектоніки бюджетної системи необхідно пов'язати інкрементним проявом змін, які проходять внаслідок використання бюджетних коштів – приростний характер економіки і зростання добробуту населення.

Сукупність формальних і неформальних зв'язків (правил), які напрацьовані на різних рівнях ланок бюджетної системи схематично можна подати таким чином (рис. 5).

На рисунку 5 знаходять відображення: міра жорсткості бюджетних правил (відносин), ієрархія правил і рівень витрат на їх підтримку у бюджетній системі. Неформальні (нежорсткі) правила знаходяться внизу взаємозв'язків з погляду витрат на їх підтримку. Верхній рівень ієрархії – державний, або рівень формальних правил, який потребує

найбільших витрат, оскільки пов'язаний з необхідністю створення системи примусу до їх виконання. Однак будь-які зміни в інституціональному середовищі потребують додаткових ресурсів. Для держави – це витрати, які пов'язані із введенням нових норм, для учасників бюджетного процесу – це напрацювання нових норм поведінки через навчання. Нові знання спонукають учасників бюджетного процесу до напрацювання нових моделей поведінки кожної ланки системи, які можуть стати адекватними новим формальним правилам [84, с. 69–87]. І навпаки, що власне виражає сутність інкрементних змін бюджетної системи. Держава має слідкувати за дотриманням не лише формальних правил, а також підтримувати ті правила самоорганізації окремих ланок бюджетної системи, які довели свою ефективність (з погляду зниження витрат учасників бюджетного процесу), оскільки, зрештою, саме ці правила слугують джерелом і для формальних правил. Як зазначає Д. Норт, одна із основних функцій неформальних обмежень полягає в тому, щоб модифікувати, доповнювати або розширювати формальні правила [73, с. 114].

Рис. 5. Вплив міри жорсткості інституціональних обмежень на зростання / зменшення трансакційних витрат.

Джерело: розроблено авторами.

Висновки. Отже, в межах інституціонального підходу розуміння функціонування бюджетної системи передбачає врахування складної системи взаємозв'язків між суспільством та її інституційними структурами. Взаємовідносини між суспільством та інституціональними структурами бюджетної системи визначаються набором інституціональних обмежень, які визначають спосіб її функціонування. Інститути є ключем до розуміння взаємовідносин між суспільством і інституціональними структурами архітекtonіки системи і вплив цих взаємовідносин на економічне покращення (або стагнацію і занепад) та зростання добробуту населення. Насамперед, інститути виступають фундаментальними факторами функціонування бюджетної системи в довгостроковій перспективі. Теоретичний аналіз підтвердив, що ефективність бюджетного механізму безпосередньо залежить від стабільності інституційної основи та її досконалості, що має практичне значення в період удосконалення інституціональної архітекtonіки децентралізованої бюджетної системи та формування інституціонального порядку використання місцевих бюджетів.

Потенціал розвитку бюджетної системи обмежується високими трансакційними витратами, що зумовлено недосконалістю інституціонального порядку і середовища: слабкість формальних інститутів (недосконале бюджетне законодавство, нескоординованість різних ланок системи, відсутність політичної конкуренції, низька якість соціальних програм, переважаючі неформальні домовленості і норм поведінки над законодавчо визначеними і контрактними «правилами гри» в бюджетному процесі); недосконалість неформальних інститутів (низький рівень громадської культури і розвитку соціального (людського) капіталу, несформованість феномену соціальної відповідальності бізнесу, влади, громадян, як наслідок відсутності консенсусу у проведенні ефективної бюджетної політики і наявності інституціональних пасток (рентоорієнтована поведінка учасників бюджетного процесу, координації, хабарництва, тінізації економіки, ухилення від сплати податків, нецільове використання бюджетних коштів); неадекватність існуючих інститутів сучасним умовам фінансової економіки. Як наслідок, ефективність використання наявних бюджетних ресурсів детермінується існуванням факторів інституціонального походження.

Перспективним напрямом дослідження є аналіз інституціонального порядку формування місцевих бюджетних інститутів та вплив їх на ефективність використання публічних фінансів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Юхименко П. І. Українська економічна думка у світовій економічній науці кінця XIX – початку XX ст.: генеза, теоретичні колізії та практична концептуалізація. Історія народного господарства та економічної думки України. 2024. Вип. 57. С. 43–73. DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2024.57.043>
2. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності. 2-ге вид. випр. / пер. з англ. і наук. ред. О. Дем'янчук. Київ: Наш формат, 2017. 440 с.
3. Вільямсон О. Е. Економічні інститути капіталізму: фірми, маркетинг, укладання контрактів. Київ: АртЕк, 2001. 472 с.
4. Природа фірми: походження, еволюція і розвиток / за ред. О. Е. Вільямсона, С. Дж. Вінтера / пер. с англ. А. В. Куликова. Київ: АСК, 2002. 336 с.
5. Weingast B. R. Second Generation Fiscal Federations for Decentralized Democratic Governance and Economic Development. *World Development*, 2014. № 53. P. 14–25. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0305750X1300009>
6. Олсон М. Логіка колективної дії. Суспільні блага й теорія груп / пер. з англ., післямова С. Слухая. Київ: Лібра, 2004. 272 с.
7. Олсон М. Влада й процвітання: подолання комуністичних і капіталістичних диктатур / пер. з англ. А. Іщенко. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2007. 174 с.
8. Остром Е. Керування спільним. Еволюція інституціональних дій / пер. з англ. Т. Монтян. Київ: Наш час, 2012. 398 с.
9. Пікетті Т. Капітал у XXI столітті / пер. з англ. Н. Палій. Київ: Наш Формат, 2017. 646 с.
10. Райнерт Е. С. Як багаті країни забагатіли... і чому бідні країни залишаються бідними / пер. з англ. П. Тарашука. Київ: Темпора, 2015. 444 с.
11. Фергюсон Н. Еволюція грошей. Фінансова історія світу / пер. з англ. К. Діса. Київ: Наш Формат, 2017. 384 с.
12. Чухно А. А., Юхименко П. І., Леоненко П. М. Сучасні економічні теорії: підручник. К.: Знання-Прес, 2007. 878 с.
13. Інституційна архітекtonіка та динаміка економічних перетворень / за ред. д-ра екон. наук А. А. Гриценко. К.: Форт, 2008. 928 с.
14. Бодаковський В., Морозюк О. Вплив бюджетної системи на функціонування фінансової інституційної інфраструктури в Україні. Формування ринкової економіки в Україні. 2018. Вип. 1. Ч. 1. С. 31–35. URL: <https://www.researchgate.net/publication/398095615>

15. Буй Т., Прімерова О. Бюджетна система України: вплив війни та виклики повоєнної відбудови. Наукові запмски НаУКМА. Економічні науки. 2023. Том 8. Вип. 1. С. 17–24. DOI: <https://doi.org/10.18523/2519-4739.2023.8.1.17-24>
16. Залужна З. В. Інституційний вплив держави на ефективність функціонування механізму бюджетування органів державної влади України: теоретичні аспекти та практичні підходи. Економіка та суспільство, 2024. Вип. 70. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-70-109>
17. Інституційна (не)спроможність держави в Україні: як розірвати замкнене коло : монографія / за заг. наук. ред. Г. Зеленько. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2025. 480 с.
18. Гунько К. А. Інституційні засади розвитку державного фінансового контролю. Актуальність теми дослідження. Фінанси, грошовий обіг, кредит. Економічний вісник університету, 2023. Вип. № 57. С. 128–132. URL: <https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-57-126-132>
19. Rogovskii I., Reznik N., Osadchuk N., Ivanova T. Institutional Aspects of Development of Budget System: Theory and Practice of Ukraine. In: Khoury, R.E., Nasrallah, N. (eds) Intelligent Systems, Business, and Innovation Research. Studies in Systems, Decision and Control, 2024. Vol 489. Springer, Cham. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-031-36895-0_78
20. Онищенко С. В., Бережна А. Ю., Філонич О. М. Бюджетний механізм: методологічні підходи та практика бюджетної децентралізації. Проблеми економіки. 2021, № 1 (47). С. 107–122. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2021-1_0-pages-107_122.pdf
21. Скрипник Г. О., Черненко В. В. Державний фінансовий контроль України в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство, 2024. Вип. 70. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-70-139>
22. Hodgson J. M. Introduction. A Modern Reader in Institutional and Evolutionary Economics. Key Concepts. Cheltenham : Edward Elgan, 2002. 240 p. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781840644746.00007>
23. Pyrih S. Digitalization of public administration and E-democracy at the regional level. Economic Forum, 2022. Vol. 12, no. 3. P. 107–113. DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-3-13>
24. Hernandez A. C. Ch., Hernandez G. de V. J. J., Perez Prieto M. E., Pinto L. B., Martinez E. G. Analysis of the e-Government development index in the regions. Procedia Computer Science, 2024. Vol. 231. P. 559–565. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2023.12.250>
25. Fedosov V., Paientko T. Opportunistic government behavior: How controlling approaches in public management can prevent it. Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości, 2019. № 104 (160). P. 21–30. DOI: <https://doi.org/10.5604/01.3001.0013.4355>
26. Furubotn E. G. Institutions and Economic Theory: Achievements of the New Institutional Economic Theory. Published by : University of Michigan Press. 2005, 150 p. URL: <https://doi.org/10.3998/mpub.6715>
27. Furubotn E. G., Richter R. Institutions and Economic Theory: The Contribution of the New Institutional Economics. Journal of Public Finance and Public Choice, 2000, № 18 (2). P. 187–189. DOI: [10.1332/251569200X15665365495159](https://doi.org/10.1332/251569200X15665365495159)
28. Diamond Mr. Jack. Budget System Reform in Emerging Economies. The Challenges and the Reform Agenda. International Monetary Fund. Washington, 2006. 21 Apr. 120 p. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/nft/op/245/op245.pdf>
29. Newton P. Managing the Project Budget. Project Skills, 2015. 55 p. URL: <https://www.scribd.com/document/690268712/Managing-the-Project-Budget>
30. Hodgson Geoffrey M. What Is the Essence of Institutional Economics?
31. Journal of Economic Issues, 2000. Vol. 34. No. 2. P. 317–329. DOI: [10.1080/00213624.2000.11506269](https://doi.org/10.1080/00213624.2000.11506269)
32. Geoffrey Martin Hodgson. John R. Commons and the Foundations of Institutional Economics. Journal of Economic Issues, 2003. Vol. 37 (3), P. 546–574. DOI: [10.1080/00213624.2003.11506603](https://doi.org/10.1080/00213624.2003.11506603)
33. Kotlyarevskyy Ya. V., Sokolovska A. M. Theoretical and Applied Aspects of the Development of Reform Institutions in Global and National Context. Sci. in nov, 2021. Vol. 17, no. 5. P. 3–19. URL: <https://doi.org/10.15407/sci.nov.17.05.003>
34. Arestis Ph. Fiscal Policy is Still an Effective Instrument of Macroeconomic Polic. Panoeconomicus, 2011. № 2. P. 143–156. DOI: [10.2298/PAN1102143A](https://doi.org/10.2298/PAN1102143A)
35. Calmfors L. The Roles of Fiscal Rules, Fiscal Councils and Fiscal Union in EU Integration IFN Working Paper No. 1076. Research Institute of Industrial Economic, Stockholm, Sweden, 2015. P. 3–25. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/129635/1/833111620.pdf>
36. Langedijk S., Larch M. Testing the EU Fiscal Surveillance: How Sensitive is it to Variations in Output Gap Estimates? International Review of Applied Economics, 2011. Vol. 3. № 1. P. 39–60. URL: <https://doi.org/10.1080/02692170903426138>
37. Державний борг України (2009–2018). URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/foreign/>
38. Канєва Т. В., Стаднік О. О. Фіскальна політика як інструмент регулювання економіки. Економіка та суспільство, 2023. Вип. № 57. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-29>
39. Фрідман М. Капіталізм і свобода. Пер. з англ. Неля Рогачевська. К. : Наш Формат, 2017. 216 с.
40. Сідор М. І. Вплив цифровізації на бюджетну систему України. Юридичний науковий електронний журнал, 2024. № 4. С. 467–471. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/111>
41. Manual on fiscal transparency/Fiscal Affairs Dept., International Monetary Fund—[Washington, D.C.]: International Monetary Fund, 2007. 154 p. URL: <https://www.imf.org/external/np/pp/2007/eng/051507m.pdf>

42. Федосов В., Юхименко П. Інституціоналізація середовища і його вплив на формування і використання бюджетних ресурсів держави. Журнал: Ринок Цінних Паперів України, 2018. № 1-2. С. 3–14. URL: <http://securities.usmdi.org/PDF/1052.pdf>
43. Ishengoma F., Shao D. A. framework for aligning e-government initiatives with the sustainable development goals. *Journal of Innovative Digital Transformation*, 2025. Vol. 2, no. 1. P. 73–89. URL: <https://doi.org/10.1108/JIDT-09-2024-0025>
44. Lubis S., Purnomo E.P., Lado J., Hung Ch-F. Electronic governance in advancing sustainable development goals through systematic literature review. *Discovglobsoc*, 2024. Vol. 2, no. 77. 21 p. DOI:10.1007/s44282-024-00102-3
45. Munir S., Sadiq S., Abbas N., Rasul F. E-Governance initiatives and citizen participation at global perspective: systematic literature review. *Sustainable Business and Society in Emerging Economies*, 2024. Vol. 6, no. 3. P. 317-337. URL: <https://doi.org/10.26710/sbsee.v6i3.3089>
46. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України. Верховна Рада України. Законодавство України. Документ №1667-IX, чинний, поточна редакція. Редакція від 01.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text>
47. Про затвердження плану дій із впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» у 2023-2025 роках: Розпорядження КМУ від 17 листопада 2023 р. № 1049-р. Документ 1049-2023-р, чинний, поточна редакція. Редакція від 18.02.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1049-2023-%D1%80#Text>
48. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження КМУ від 20 вересня 2017 р. № 649-р. Документ 649-2017-р, чинний, поточна редакція. Прийняття від 20.09.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text>
49. Savveli I., Rigou M., Balaskas S. From e-Government to AI e-Government: A systematic review of citizen attitudes. *Informatics*, 2025. Vol. 12, no. 98. P. 2–42. URL: <https://www.mdpi.com/2227-9709/12/3/98>
50. Synthesis Report. Analysis of the digital democracy ecosystem. Digital Democracy Initiative, March 26, 2025. 104 p. URL: https://www.civicus.org/documents/ddi/ddi_synthesis-report_analysis-of-the-digital-democracy-ecosystem.pdf
51. Kolodko G. W. *The World Economy and Great Post-communist Change*. New York: Nova Science Publishers, Inc., 2006. 194 p. URL: https://www.tiger.edu.pl/aktyalnosc/%20world_economy_toc.pdf
52. Пушкар О. А. Поняття інформаційного суспільства та інформаційного простору як об'єктів державної інформаційної політики. Інвестиції: практика та досвід, 2025. № 2. С. 199–202. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2025.2.199>
53. Onofrei M., Toader T., Florentina A. Vatamanu and Florin Oprea. Impact of Governments' Fiscal Behaviors on Public Finance Sustainability: A Comparative Study. *Sustainability*, 2021. № 13 (7), 3739. URL: https://www.researchgate.net/publication/350431106_Impact_of_Governments'_Fiscal_Behaviors_on_Public_Finance_Sustainability_A_Comparative_Study
54. Gasanov S., Ivashchenko O., Bartosh S., Klymenko K., Ukhmal N. Transformation of the budget system of Ukraine in the face of extraordinary challenges and threats. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 2024. Vol. 1 (54). P. 84–101. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptop.1.54.2024.4261>
55. Shirley M. M. *Institutions and Development*. Cheltenham UK: Edward Elgar Publishing, 2009. 240 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/226789669_Institutions_and_Development
56. Docquier F. Identifying the effect of institutions on economic growth. In M. Schmiegelow, & H. Schmiegelow (Eds.), *Institutional Competition between Common Law and Civil Law: Theory and Policy 2013*. P. 25–40. Springer-Verlag Berlin Heidelberg. URL: <https://sites.uclouvain.be/econ/DP/IRES/2013030.pdf>
57. North D., Wallis J., Webb S. In the Shadow of Violence: Lessons for Limited Access Societies. *Voprosy Ekonomiki*, 2012. № 3(3). P. 1–31. DOI:10.32609/0042-8736-2012-3-4-31
58. Howden D. *Institution in Crisis: European Perspective on the Recession*. UK: Edward Elgar Publishing, 2011. 264 p. URL: [https://books.google.com.ua/books?id=nu9tBg\\$AAQBAJ&pg=PP1&hl=uk&pg=PP1#v=thumbnail&\\$q&f=false](https://books.google.com.ua/books?id=nu9tBg$AAQBAJ&pg=PP1&hl=uk&pg=PP1#v=thumbnail&$q&f=false)
59. Alston Lee J., Melo Marcus André, Mueller Bernardo and Pereira Carlos. Why Countries Transition? The Case of Brazil, 1964–2016. *Atlantic Economic Journal*, June 2016. P. 1–28. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2790609
60. Shirley M. M. Op. cit.; *World Development Report 2011: Conflict, Security and Development* / World Bank. Washington DC, 2011. 60 p.: URL: https://siteresources.worldbank.org/INTWDRS/Resources/WDR2011_Overview.pdf
61. Chong A., Calden C. *Causality and Feedback between Institutional Measures and Economic Growth*. Economics and Politics, 2000. Vol. 12. № 1. P. 69–81. DOI:10.1111/1468-0343.00069
62. Yukhymenko P., Zagurskiy O., Sokolska T., Khukhula B. Polishchuk Institutional Providing Reforming of Ukrainian Budget System in the Conditions of Eurointegration. *International Journal of Management and Business Research*. June 2018. № 8 (1). P. 173–183. URL: <https://www.researchgate.net/publication/329879427>
63. Сідор М. І., Омельченко І. І. Бюджетна система України в сучасних умовах. *Juris Europensis Scientia*, 2024. Вип. 1. С. 112–119. DOI: <https://doi.org/10.32782/chem.v1.2024.20>
64. Сочка К., Пекчі О. Дефіцит бюджету: причини виникнення на національному та місцевому рівнях. *Acta Academiae Beregsasiensis*.

- Economics, 2025. Vol. 9. C. 306–318. URL: <https://doi.org/10.58423/2786-6742/2025-9-306-318>
65. Bruce E. Kaufman. The Institutional Economics of John R. Commons: Complement and Substitute for Neoclassical Economic Theory. *Socio-Economic Review*, 2008. № 5 (1). P. 3–45. DOI:10.1093/ser/mwl016
66. Douglass C. North. *Understanding the Process of Economic Change*. Princeton University Press. Princeton and Oxford, 2005. 200 p. URL: http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/9662/1/163%20.%20Douglass_C_North.pdf
67. Acemoglu D., Johnson S. *Understanding Institutions*. *Journal of Political Economy*, 2005. Vol. 113. № 5. P. 949–995. URL: <https://economics.mit.edu/files/4467>
68. Tanzi V., Davoodi H. *Corruption, Growth and Public Finance*. IMF Working Paper № 00/182 : IMF Washington. November, 2000. P. 1–23 DOI: <https://doi.org/10.5089/9781451859256.001>
69. John R. Commons. *Institutional Economics. Its place in political economy*. The university of Wisconsin press, 1959. 484 p. URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.49015000887415&seq=5>
70. Helmke G., Levitsky S. *Informal institutions and comparative politics: a research agenda*. Cambridge. Working Paper № 307, September 2003. Cambridge University Press, 2003. 33 p. URL: https://kellogg.nd.edu/sites/default/files/old_files/documents/307_0.pdf
71. Індекс корупції CPI-2017. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2017/>
72. Індекс сприйняття корупції – 2024. Transparency International. 11.02.2025. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryinyattyakoruptsiyi-2024/>
73. Ситніченко Л. А. *Філософія свободи Дж. Ролза: методологічні засади, межі та перспективи*. Мультиверсум. Філософський альманах, 2021. Вип. 1(173). Том 1. С. 44–56. URL: <https://www.researchgate.net/publication/>
74. Даглас Норт. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / пер. з англ. Іван Дзюб. Фонд "OSI-ZUG", 2000. 196 с. URL: https://chtyvo.org.ua/North_Douglass/Instytutsii_instytutsiina_zmina_ta_funktsionuvannia_ekonomiky.pdf
75. Marquez A. *The Other Path* by Hernando De Soto, Boston College Third World. Law Journal, 1990. Vol. 10 (197). P. 204–213. (1990). URL: <https://lira.bc.edu/>
76. Mises L. *Theories and History: The Internationalization of Socioeconomic Evolution*. Reprint in 2007 by the Ludwig von Mises Institute. 404 p. Chapter 3.2. URL: <https://cdn.mises.org/Theory>
77. Voynarenko M. P. *Clusters in the Institutional Economics* : monograph. Wloclawek: ESFII, Poland, 2014. 335 p. URL: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/7869>
78. Bardhan P., Mookherjee D. *Capture and Governance at Local and National Levels*. *American Economic Review*, 2000. Vol. 90. № 2. P. 135-139. URL: <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/aer.90.2.135>
79. Douglass C. North, John Joseph Wallis, and Barry R. Weingast *Violence and Social Orders. A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History*. Cambridge University Press, 2009. 328 p. URL: <https://favaretoufabr.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/03/douglass-north-1.pdf>
1. Бланкарт Шарль. *Державні фінанси в умовах демократії : Вступ до фінансової науки / пер. з нім. С. І. Терещенко, О. О. Терещенко: передмова та наук. ред. В. М. Федосова. К.: Либідь, 2000. 272 с.*
80. Arthur W. B. *Complexity the Santa Fe approach and non-equilibrium economics. History of Economic Ideas*, 2010. Vol. 8. № 2. P. 149–166. URL: <http://tuvalu.santafe.edu/~wbarthur/Paper/HEI%20Arthur.pdf>
81. Гантінгтон С. *Політичний порядок в мінливих суспільствах / пер. с англ. Наш формат, 2019. 448 с. URL: https://mybookshelf.com.ua/en/semyuel-gantin%D2%91ton-politichnij-poryadok-umminlivix-suspilstvax?*
82. Nir K. *Business Perception of Regulative Institutions in Central and Eastern Europe*. *Baltic Journal of Management*, 2010. Vol. 5. № 3. P. 356–377. URL: <https://doi.org/10.1108/17465261011079758>
83. Б'юкенен Дж. М., Макгрейв Р. А. *Суспільні фінанси і суспільний вибір: два протилежні бачення держави: пер. з англ.: А.В. Іщенко; наук. ред.: С. Слухай. К. : Вид. Дім «КМ Академія», 2004. 175 с.*
84. *Інституціоналізація публічного управління та адміністрування у контексті інноваційного розвитку сільських територій: теорія і практика: монографія / А.С. Даниленко та ін. ; за заг. ред. Даниленка А.С. Центр учбової літератури, 2018. 320 с.*

REFERENCES

1. Yukhymenko, P. I. (2024). *Ukrayins'ka ekonomichna dumka u svitoviy ekonomichniy nautsi kintsya XIX – pochatku XX st.: heneza, teoretychni koliziyi ta praktychna kontseptualizatsiya* [Ukrainian economic thought in world economic science of the late 19th – early 20th centuries: genesis, theoretical collisions and practical conceptualization]. *Istoriya narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoyi dumky Ukrayiny*. Vyp.57. S.43–73.
2. Adzhemohlu, D., Robinson, Dzh. (2017). *Chomu natsiyi zanepadayut'. Pokhodzhennya vlady, bahatstva ta bidnosti* [Why nations decline. The origin of power, wealth and poverty]. Kyiv: Nash format. 440 p.
3. Villiamson, O. E. (2001). *Ekonomichni instytuty kapitalizmu: firmy, marketynh, ukhadannya kontraktiv* [Economic institutions of capitalism: firms, marketing, contracting]. Kyiv: ArtEk, 472 p.
4. *Pryroda firmy: pokhodzhennya, evolyutsiya i rozvytok* [The Nature of the Firm: Origin, Evolution and Development] (2002) / za red. O.E. Vil'yamsona, S.Dzh. Vintera; per. p anhl. A.V. Kulykova. Kyiv: ASK, 336 p.

5. Weingast, B. R. (2014). *Second Generation Fiscal Federations for Decentralized Democratic Governance and Economic Development*. World Development. No. 53. P. 14-25.
6. Olson, M. (2004). *Lohika kolektyvnoyi diyi. Suspil'ni blaha y teoriya hrup [The Logic of Collective Action. Public Goods and Group Theory]*. Slukhaya. Kyiv : Libra, 272 p.
7. Olson, M. (2007). *Vlada y protsvitannya: podolannya komunistychnykh i kapitalistychnykh dyktatur [Power and Prosperity: Overcoming Communist and Capitalist Dictatorships]* / per. z anhl.. A.Ishchenka. Kyiv: V. D «Kyievo-Mohylyans'ka akademiya», 2007. 174 p.
8. Ostrom, E. (2012). *Keruvannya spil'nym. Evolyutsiya instytutsional'nykh diy [Managing the Common. The Evolution of Institutional Action]* / per. z anhl. T. Montyan. Kyiv: Nash chas, 398 p.
9. Piketti, T. (2017). *Kapital u KHKHI stolitti [Capital in the 21st Century]* / per. z anhl.. N. Paliy. Kyiv: Nash format, 646 p.
10. Raynert, E. S. (2015). *Yak bahati krayiny zabahatily.. i chomu bidni krayiny zalyshayut'sya bidnymy [How rich countries got rich.. and why poor countries stay poor]* / per. z anhl. P. Tarashchuka. Kyiv: Tempora, 444 p.
11. Ferhyuson, N. (2017). *Evolutsiya hroshey. Finansova istoriya svitu [The Evolution of Money. A Financial History of the World]*. Kyiv: Nash format, 2017. 384 p.
12. Chukhno, A. A., Yukhymenko, P. I., Leonenko, P. M. *Suchasni ekonomichni teoriyi: pidruchnyk [Modern economic theories]*. K.: Znannya-Pres, 2007. 878 p.
13. *Instytutsiyna arkhitektonika ta dynamika ekonomichnykh peretvoren' [Institutional architecture and dynamics of economic transformations]* (2008) K.: Fort, 928 p.
14. Bodakovsky, V., Morozyuk, O. (2018) *Impetus systematis fiscalis in functionem infrastructurae institutionalis pecuniariae in Ucraina [The impact of the budget system on the functioning of the financial institutional infrastructure in Ukraine.]*. *Formatio oeconomiae mercatus in Ucraina*. Fasciculus 1. Pars 1. P. 31–35.
15. Eme, T., Primerova, O. (2023) *Systema fiscalis Ucrainae: impetus belli et provocationes reconstructionis post bellum [The budget system of Ukraine: the impact of the war and the challenges of post-war reconstruction.]*. *Notae scientificae NaUK-MA. Scientiae Oeconomicae*. Volumen 8. Fasciculus 1. P. 17–24.
16. Zaluzhna, Z. V. (2024) *Influentia institutionalis civitatis in efficaciam functionis mechanismi fiscalis auctoritatum publicarum Ucrainae: aspectus theoretici et modi practici [The budget system of Ukraine: the impact of the war and the challenges of post-war reconstruction.]*. *Economia et Societas*. Fasciculus 70.
17. *(In)capacitas institutionalis civitatis in Ucraina: quomodo circum vitiosum frangere: monographia [Institutional (in)capacity of the state in Ukraine: how to break the vicious circle: monograph]* (2025) / coautores: Galina Zelenko (editrix, editor scientifica) et alii. *Kioviae: Institutum I. F. Kuras Technologiae Informationis et Communicationis Academiae Nationalis Scientiarum Ucrainae*, 480 p.
18. Gunko, K. A. (2023) *Principia institutionalia progressionis moderationis pecuniariae civitatis [Institutional principles of the development of state financial control.]*. *Pertinentia argumenti investigationis. Pecunia, circulatio pecuniae, creditum. Acta Oeconomica Universitatis | Fasciculus Numerus 57*. P. 128 – 132. URL: <https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-57-126-132>
19. *Aspectus Institutionales Evolutionis Systematis Budgetarii: Theoria et Praxis Ucrainae [Institutional Aspects of Development of Budget System: Theory and Practice of Ukraine]* (2024) / Rogovskii, I. L., Reznik, N. P., Osadchuk, N. V., Melnyk, L. Y., Ryzhakova, H. *Studia in Systematibus, Decisione et Moderatione*, 489. P. 925–937.
20. Onyshchenko, S. V., Berezha, A. Yu., Filonych, O. M. (2021) *Mechanismus Budgetarius: modi methodologici et praxis decentralizationis budgetariae [Budget mechanism: methodological approaches and practice of budget decentralization.]*. *Problemata Oeconomiae*. No. 1 (47), 2021. P. 107 – 122.
21. Skrypnyk, G. O., Chernenko, V. V. (2024) *Imperium pecuniarium publicum Ucrainae sub lege martiali [State financial control of Ukraine under martial law.]*. *Oeconomia et societas*. Fasciculus 70.
22. Hodgson, J. M. (2002). *Introduction. A Modern Reader in Institutional and Evolutionary Economics. Key Concepts*. Cheltenham : Edward Elgan, 240 p.
23. Pyrih, S. (2022). *Digitalization of public administration and E-democracy at the regional level*. *Economic Forum*, Vol. 12, no. 3. P. 107–113.
24. Hernandez, A. C. Ch., Hernandez, G. de V. J. J., Perez Prieto, M. E., Pinto, L. B., Martinez, E. G. (2024). *Analysis of the e-Government development index in the regions*. *Procedia Computer Science*, Vol. 231. P. 559–565.
25. Fedosov, V., Paientko, T. (2019). *Opportunistic government behavior: How controlling approaches in public management can prevent it*. *Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości*. № 104(160)). P. 21-30.
26. Furubotn, E. G. (2005). *Institutions and Economic Theory: Achievements of the New Institutional Economic Theory*. Published by: University of Michigan Press. 150 p.
27. Furubotn, E. G., Richter, R. (2000) *Institutions and Economic Theory: The Contribution of the New Institutional Economics*. *Journal of Public Finance and Public Choice*. № 18 (2): P. 187–189.
28. Mr. Jack Diamond. (2006). *Budget System Reform in Emerging Economies. The Challenges and the Reform Agenda*. International Monetary Fund. Washington. 21 Apr. 120 p.
29. Paul Newton. (2015). *Managing the Project Budget*. Project Skills. 55 p.
30. Geoffrey M. Hodgson. (2000). *What Is the Essence of Institutional Economics?* *Journal of Economic Issues*. Vol. 34. No. 2. P. 317–329. *Journal of Economic Issues*. 2000. Vol. 34, No. 2. P. 317-329.

31. Geoffrey Martin Hodgson. John R. (2003). Commons and the Foundations of Institutional Economics. *Journal of Economic Issues* 37(3). P. 546–574.
32. Kotlyarevskyy, Ya. V., Sokolovska, A. M. (2021). Theoretical and Applied Aspects of the Development of Reform Institutions in Global and National Context. *Sci. in nov.* V. 17. No. 5. P. 3–19.
33. Arestis, Ph. (2011). Fiscal Policy is Still an Effective Instrument of Macroeconomic Polic. *Panoeconomicus*. No. 2. P. 143–156.
34. Lars Calmfors. (2015). The Roles of Fiscal Rules, Fiscal Councils and Fiscal Union in EU Integration IFN Working Paper No. 1076. Research Institute of Industrial Economic. Stockholm, Sweden. P. 3–25.
35. Langedijk, S., Larch, M. (2011). Testing the EU Fiscal Surveillance: How Sensitive is it to Variations in Output Gap Estimates? *International Review of Applied Economics*. Vol. 3. No. 1. P. 39–60.
36. Derzhavnyy borh Ukrainy [State Debt of Ukraine]. (2009-2018). URL. <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/>
37. Kanyeva, T. V., Stadnik, O. O. (2023). Fiskal'na polityka yak instrument rehulyuvannya ekonomiky [Fiscal Policy as an Instrument of Economic Regulation.]. *Ekonomika ta suspil'stvo. Vypusk No. 57*.
38. Fridman, M. (2017). Kapitalizm i svoboda [Capitalism and Freedom.]. *Per. z anhl. Nelya Rohachevs'ka. K. : Nash Format*, 216 p.
39. Sidor, M. Vplyv tsyfrovizatsiyi na byudzhettu systemu Ukrainy [The Impact of Digitalization on the Budget System of Ukraine]. (2024). *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. No. 4. P. 467–471.
40. Manual on fiscal transparency/Fiscal Affairs Dept. (2007). *International Monetary Fund*-[Washington, D. C.]: International Monetary Fund, 154 p.
41. Fedosov, V., Yukhymenko, P. (2018). Instytutsionalizatsiya seredovyscha i yoho vplyv na formuvannya i vykorystannya byudzhetnykh resursiv derzhavy [Institutionalization of the environment and its impact on the formation and use of state budget resources]. *Zhurnal «Rynok Tsinnnykh Paperiv Ukrainy»*, No. 1-2. P. 3–14.
42. Ishengoma, F., Shao, D. (2025). A framework for aligning e-government initiatives with the sustainable development goals. *Journal of Innovative Digital Transformation*, Vol. 2. No. 1. P. 73–89.
43. Lubis, S., Purnomo, E.P., Lado, J., Hung, Ch-F. (2024). Electronic governance in advancing sustainable development goals through systematic literature review. *Discovglobsoc*. Vol. 2. No. 77. 21 p.
44. Munir, S., Sadiq, S., Abbas, N., Rasul, F. (2024). E-Governance initiatives and citizen participation at global perspective: systematic literature review. *Sustainable Business and Society in Emerging Economies*. Vol. 6. No. 3. P. 317–337.
45. Pro stymulyuvannya rozvytku tsyfrovoyi ekonomiky v Ukraini [On Stimulating the Development of the Digital Economy in Ukraine] (2025): *Zakon Ukrainy*. Verkhovna Rada Ukrainy.
46. Pro zatverdzhennya planu diy iz vprovadzhennya Initsiatyvy «Partnerstvo «Vidkrytyy Uryad» u 2023–2025 rokakh [On approval of the action plan for the implementation of the Open Government Partnership Initiative in 2023–2025] (2023): *Rozporyadzhennya KМУ vid 17 lystopada 2023*. No. 1049-
47. Pro skhvalennya Kontseptsiyi rozvytku elektronnoho uryaduvannya v Ukraini [On approval of the Concept of e-Government Development in Ukraine]. (2017). No. 649-p.
48. Savveli, I., Rigou, M., Balaskas, S. (2025). From e-Governmentto AI e-Government: A systematic review of citizen attitudes. *Informatics*, Vol. 12. No. 98. P. 2–42.
49. Synthesis Report. Analysis of the digital democracy ecosystem. (2025). *Digital Democracy Initiative*, March 26. 104 p.
50. Kolodko, G. W. (2006). *The World Economy and Great Post-communist Change*. New York: Nova Science Publishers, Inc., 194 p.
51. Pushkar, O. A. (2025). Ponyattya informat-siynoho suspil'stva ta informatsiynoho prostoru yak ob'ektiv derzhavnoyi informatsiynoi polityky [The concept of information society and information space as objects of state information policy]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*. № 2. P. 199–202.
52. Onofrei, M., Toader, T., Vatamanu, A. and Oprea, F. (2021). Impact of Governments' Fiscal Behaviors on Public Finance Sustainability: A Comparative Study. *Sustainability*, 13(7), 3739.
53. Gasanov, S., Ivashchenko, O., Bartosh, S., Klymenko, K., Ukhna, N. (2024). Transformation of the budget system of Ukraine in the face of extraordinary challenges and threats. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. Vol. 1 (54). P. 84-101.
54. Shirley, M. M. (2009). *Institutions and Development*. Cheltenham UK: Edward Elgar Publishing, 240 p.
55. Frédéric Docquier. (2014). Identifying the effect of institutions on economic growth. *FNRS and IRES, Université Catholique de Louvain*. Forthcoming in: Schmiegelow, H. & M. Schmiegelow (eds.). *Institutional Competition between Common Law and Civil Law: Theory and Policy*, Springer, 21 p.
56. North, D., Wallis, J., Webb, S. (2012). In the Shadow of Violence: Lessons for Limited Access Societies. *Voprosy Ekonomiki*. № 3(3). P. 1–31.
57. Howden, D. (2011). *Institution in Crisis: European Perspective on the Recession*. UK: Edward Elgar Publishing, 264 p.
58. Alston Lee J. and Melo Marcus André and Mueller Bernardo and Pereira Carlos (2016), *Why Countries Transition? The Case of Brazil, 1964–2016* (June 5, 2016). *Atlantic Economic Journal*, P. 1–28, June.
59. Shirley. M. M. (2011). *World Development Report 2011: Conflict, Security and Development / World Bank*. Washington DC. 60 p.
60. Chong, A., Calden. C. *Causality and Feedback between Institutional Measures and Economic Growth*. *Economics and Politics*. 2000. Vol. 12. No.

1. P. 69-81. URL: <http://ideas.repec.org/a/bla/ecopol/v12y2000ilp69-81.html>

61. Yukhymenko, P., Zagurskiy, O., Sokolska, T., Khukhula, B. (2018). Polishchuk Institutional Providing Reforming of Ukrainian Budget System in the Conditions of Eurointegration. *International Journal of Management and Business Research*. June. No. 8 (1). P. 173–183.

62. Sidor, M. I., Omel'chenko, I. I. (2024). Byudzhetna systema Ukrayiny v suchasnykh umovakh [Budgetary system of Ukraine in modern conditions]. *Juris Europensis Scientia*. Vyp. 1. P. 112–119.

63. Sochka, K., Pekchi, O. (2025). Defitsyt byudzhetu: prychny vynyknennya na natsional'nomu ta mistsevomu rivnyakh [Budget deficit: causes of occurrence at the national and local levels.]. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*. Vol. 9. P. 306–318.

64. Bruce, E. Kaufman. (2008). The Institutional Economics of John R. Commons: Complement and Substitute for Neoclassical Economic Theory. *Socio-Economic Review*. № 5(1). P. 3–45.

65. Douglass, C. North. (2005). Understanding the Process of Economic Change. Princeton University Press. Princeton and Oxford. 200 p.

66. Acemoglu, D., Johnson, S. (2005). Undundling Institutions. *Journal of Political Economy*. Vol. 113. № 5. P. 949–995.

67. Tanzi, V., Davoodi, H. (2000). Corruption, Growth and Public Finance. IMF Working Paper № 00/182 : IMF Washington. November, P. 1–23

68. John, R. Commons. (1959). Institutional Economics. Its place in political economy. The university of Wisconsin press. 484 p.

69. Helmke, G., Levitsky, S. (2003). Informal institutions and comparative politics: a research agenda. Cambridge. Working Paper № 307, September 2003. Cambridge University Press, 33 p.

70. Indeks koruptsiyi SRI-2017 [Corruption Perceptions Index CPI-2017]. URL. <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2017>

71. Indeks sprynyattya koruptsiyi [Corruption Perceptions Index], 2024 (2025). Transparency International. 11.02.

72. Sytnichenko, L. A. (2021). Filosofiya svobody Dzh. Rolza: metodolohichni zasady, mezhi ta perspektyvy [Rawls's Philosophy of Freedom: Methodological Principles, Limits and Prospects]. *Mul'tyversum. Filosofs'kyy al'manakh*. Vypusk 1(173). Tom 1. P. 44–56.

73. Dahlas Nort. (2000). Instytutsiyi, instytut-siyna zmina ta funktsionuvannya ekonomiky [Institutions, institutional change and the functioning of the economy]. Per. z anhl. Ivan Dzyub. Fond "OSI-ZUG". 196 p.

74. Marquez, A. (1990). The Other Path by Hernando De Soto, Boston College Third. *World Law Journal*. Vol. 10 (197). P. 204–213.

75. Mises, L. (2007). Theories and History: The Internationalization of Socioeconomic Evolution. Reprint in 2007 by the Ludwig von Mises Institute. 404 p. Chapter 3.2.

76. Voynarenko, M. P. (2014). Clusters in the Institutional Economics : monograph. Wloclawek: ES-FII, Poland. 335 p.

77. Bardhan, P. (2000). Capture and Governance at Local and National Levels / P. Bardhan, D. Mookherjee. *American Economic Review*. Vol. 90. № 2. P. 135–139.

78. Douglass C. North, John Joseph Wallis, and Barry R. Weingast Violence and Social Orders. (2009). A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History. Cambridge University Press. 328 p.

79. Blankart Sharl'. (2000). Derzhavni finansy v umovakh demokratiyi : Vstup do finansovoyi nauky [Public Finance in a Democratic Environment: Introduction to Financial Science] / per. z nim. S.I. Tereshchenko, O.O. Tereshchenko. Peredmovna ta nauk. red. V.M. Fedosova. K.: Lybid'. 272 p.

80. Arthur. W. B. (2010). Complexity the Santa Fe approach and non-equilibrium economics. *History of Economic Ideas*. Vol. 8. № 2. P. 149–166.

81. Hantinhton. S. (2019). Politychnyy porjadok v minlyvykh suspil'stvakh [Political Order in Changing Societies]: Per. s anhl. *Наш формат*. 448 p.

82. Nir K. (2010). Business Perception of Regulative Institutions in Central and Eastern Europe. *Baltic Journal of Management*. 2010. Vol. 5. № 3. P. 356–377.

83. B"yukenen Dzh. M., Makgreyv R. A. (2004). Suspil'ni finansy i suspil'nyy vybir: dva protylezhni bachennya derzhavy [Public finance and public choice: two opposing visions of the state]: per. z anhl.: A.V. Ishchenko; nauk. red.: S. Slukhay. K.: Vyd. Dim «KM Akademiya». 175 p.

84. Instyutsionalizatsiya publichnoho upravlinnya ta administruvannya u konteksti innovatsiynoho rozvytku sil's'kykh terytoriy: teoriya i praktyka [Institutionalization of public management and administration in the context of innovative development of rural areas: theory and practice]: monohrafiya (2018). / A. S. Danylenko ta in. ; za zah. red. d-ra ekon. nauk, profesora Danylenka A. S. Tsentru uchbovoyi literatury. 320 p.

The influence of institutional order on the functioning of the budget system: theoretical analysis

Yukhimenko P., Batazhok S., Yakymyuk Y.

The purpose of the article is to improve the theoretical foundations and provide a scientific substantiation of approaches to increasing the efficiency of the budget system functioning based on high-quality institutional support. The relevance of the research is driven by the need to modernize public financial management in the context of dynamic macroeconomic transformations. Particular attention is paid to the comprehensive impact of a perfect institutional order on the stability, transparency, and effectiveness of the budget process. The essence of the institutional environment is clarified, and its key strengths are identified within the context of optimizing the allocation of budget resources.

In the course of the research, the factors contributing to the emergence of institutional deformations in the budget system that limit its potential are systematically identified and classified. On this basis, promising directions for the institutionalization of financial control are substantiated. It is proven that such control within the modern institutional environment should act not merely as an oversight tool, but as an updated regulatory element of management and an effective feedback mechanism. A special place in the study is occupied by the analysis of transaction costs; the authors graphically and theoretically demonstrate their direct dependence on the method of organizing the budget system and the level of perfection of the current institutional order.

The methodological basis of the study comprises systemic and evolutionary approaches, the application of which allowed for viewing the transformation of the institutional environment as a holistic, historically determined process with its own internal connections, dependencies, and unique logic of develop-

ment. The scientific novelty of the work lies in the systematic disclosure of the institutional order, the identification of the mechanisms of its impact on the efficiency of budget funds utilization, as well as in the formation of a new paradigm of institutional support for the financial system.

Based on the research results, it is concluded that the interaction between society, the state, and financial institutions is based on a dynamic system of institutional constraints that define the "rules of the game" in the budget sphere. It is argued that institutions serve as a fundamental basis for understanding how fiscal policy affects long-term economic development (or stagnation) and the overall level of public well-being. It is proven that in the long-term perspective, the stability of the budget system directly depends on the maturity of the institutional order and the capacity of institutions to adapt to global challenges.

Keywords: institutions of the budget system, institutional order, budget process, institutional environment, budget. budget system, institutional theory.

Copyright: Юхименко П. І., Батажок С. Г., Якимюк Ю. П. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:

Юхименко П. І.

Батажок С. Г.

Якимюк Ю. П.

<https://orcid.org/0000-0002-0677-1872>

<https://orcid.org/0000-0002-8951-5785>

<https://orcid.org/0009-0002-9983-9692>